

Profielkeuze in het voortgezet onderwijs

Jacques van den Born en Cees Geerts

Een van de motieven voor de invoering van de Tweede Fase in het voortgezet onderwijs is de constatering geweest dat veel studenten in het HBO en WO tijdens het eerste jaar afhaken. Als verklaring is aangevoerd dat het voortgezet onderwijs in te beperkte mate de leerlingen voorbereidt op het hoger onderwijs. Een belangrijk doel van de invoering van de Tweede Fase in het voortgezet onderwijs is dan ook het verbeteren van de aansluiting op vervolgopleidingen. Dit is onder andere vertaald in een onderwijskundige benadering waarbij naast het vergaren van kennis ook het accent is komen te liggen op het ontwikkelen van vaardigheden. Daarnaast is de invoering van een profielenstructuur kenmerkend te noemen. De vrije examenpakketkeuze is losgelaten. De leerlingen dienen een belangrijk deel van hun examenvakken te kiezen binnen een profiel (cultuur & maatschappij, economie & maatschappij, natuur & geneeskunde en natuur & techniek).

Binnen de gedachte van de Tweede Fase is het kiezen van een profiel belangrijk, want daar begint immers de loopbaanoriëntatie. Een verkeerde profielkeuze kan zowel het behalen van het diploma als het doorstromen naar een gewenste vervolgopleiding in gevaar brengen. Deze keuze valt voor de havisten al in de derde klas. Dit betekent dat pubers van 14 jaar al gevraagd wordt om eens goed na te denken over de toekomst, over het examen en over de persoonlijke voorkeuren. Het Onze Lieve Vrouweylyceum te Breda heeft, zoals zoveel andere scholen, aandacht voor het keuzeproces dat leerlingen moeten doormaken. Ten behoeve van het versterken van dit keuzeproces wordt door het OLV een begeleidingsprogramma aan de leerlingen aangeboden. Hoe leerlingen en de derde klas havo dit proces ervaren en waarderen is aan de hand van een onderzoek in kaart gebracht.

Het profielkeuzeprogramma

In het profielkeuzeprogramma aan het OLV is een keuzeprocedure en een procesbegeleidingstraject opgenomen. Het programma moet ertoe leiden dat de leerling op het einde van het derde jaar havo een keuze kan maken die inhoudelijk bij hem past. Het programma is enerzijds gericht op het verzamelen van informatie

en anderzijds op het verwerken van die informatie in het keuzeproces. De informatie is in te delen in structuurkennis (de kennis van de verschillende profielen), de inhoud van de (keuze)vakken, de examenstructuur en algemene informatie over het vervolgonderwijs als ook zelfkennis: wie ben ik en wat wil ik? Het programma wordt in hoofdzaak uitgevoerd tijdens de keuzebegeleidingslessen, waarbij de mentor zich met name richt op het aspect van de zelfkennis en de decaan op de structuurkennis. Daarnaast zijn er aanvullende informatiestromen zoals voorlichting over de vakken door de vakdocenten en eventueel individuele begeleiding door mentor of decaan. De methode Koerswijzer wordt gebruikt om het keuzebegeleidingsproces inhoudelijk en didactisch te ondersteunen en dient ertoe te leiden dat zelfkennis en structuurkennis uiteindelijk worden gekoppeld, als er gekozen moet worden. Op basis van testen en invulschema's in het boek kan de leerling zijn grondhouding onderzoeken, waardoor hij inzicht krijgt in voorkeuren als bijvoorbeeld een commerciële of een technische richting en in persoonskenmerken als creatief of ordelijk. De methode Koerswijzer gaat ervan uit dat inzicht in de grondhouding gecombineerd met inzicht in 'wat voor type je bent' en op welke wijze je keuzes maakt logischerwijs moet leiden tot de keuze van het juiste profiel.

Onderzoek en onderzoeksopzet.

In het onderzoek naar de profielkeuzebegeleiding bij de leerlingen in de derde klas van het HAVO gaat het om de vraag of bij leerlingen die een goede profielkeuze hebben gemaakt, er sprake is geweest van een geslaagd keuzeproces. Hiervan kan pas worden gesproken als een leerling een profiel heeft gekozen op grond van:

- een duidelijk zelfbeeld
- een verantwoording van de keuze vanuit een reflectie op zichzelf
- een verbinding van de keuze aan een toekomstperspectief met mogelijke vervolgopleidingen.

Als een leerling zich zeker voelt over de gemaakte keuze is dat veelal een indicator voor een goed gemaakte keuze. Het onderzoek heeft tot doel de school informatie te verschaffen over de wijze waarop de leerlingen het keuzeproces ervaren en waarderen. Het gaat hierbij primair om een evaluatie van het meer kiesvaardig worden (zicht krijgen op jezelf, opdoen van feitelijke kennis, ontwikkelen van zelfstandigheid in het maken van keuzes, het kunnen delen met anderen en het geven van betekenis) in relatie tot het maken van een goede profielkeuze. Daarnaast richt het onderzoek zich op de vraag tot in hoeverre de begeleidingsaspecten een bijdrage leveren, waarbij specifiek aandacht is besteed aan de inzet van de methode Koerswijzer.

Ten behoeve van het onderzoek is een vragenlijst ontwikkeld die door alle leerlingen van de derde klas havo op het einde van het schooljaar is ingevuld, nadat de leerlingen het gehele keuzeproces hebben doorlopen en in principe hun definitieve keuze is bepaald. Daarnaast is ook aan de leerlingen van de vierde klas havo een vragenlijst aangeboden bestaande uit een selectie van de vragen voor de derde klas leerlingen. Uitgangspunt hierbij is dat 4 havo leerlingen in tijd meer afstand hebben kunnen nemen van het keuzeproces en daardoor meer reflectief kunnen reageren.

De vragenlijst is opgebouwd uit twee delen. In het eerste deel zijn 45 stellingen opgenomen waarin de variabelen zelfkennis, structuurkennis, motivatie en zekerheid zijn geoperationaliseerd. Het betreft hier een 7-puntsschaal waarbij de leerling gevraagd wordt om aan te geven in hoeverre de uitspraak betrekking heeft op hemzelf. In het tweede deel zijn verschillende typen vragen opgenomen die gericht zijn op het verzamelen van informatie ten aanzien van de uitvoering van taken in de het profielkeuzeproces, de invloed van anderen en de motieven die aan keuzes ten grondslag liggen. Persoonlijke gegevens als geslacht, schoolloopbaan en opleidingsniveau van de ouders zijn eveneens aan de orde gesteld.

Onderzoek en onderzoeksgegevens.

De vragenlijsten zijn voorgelegd aan alle leerlingen derde en vierde klas havo. Voor 3 havo bleken uiteindelijk de formulieren van 45 respondenten bruikbaar. Het gaat hierbij om 24 meisjes en 21 jongens. Voor 4 havo betreft het 79 respondenten, waarvan 34 meisjes en 45 jongens. (Zie tabel 1: Scores slotstelling in procenten)

Uit het onderzoek blijkt dat de leerlingen na afloop van het keuzeprocess overtuigd zijn van de keuze die ze hebben gemaakt. Desondanks wordt het programma dat door school wordt aangeboden in beperkte mate als voldoende gewaardeerd en geeft maar 38% van de leerlingen in de derde klas havo aan dat het programma een bijdrage heeft geleverd. Alle reden om de onderzoeksgegevens nader te beschouwen.

Een belangrijke voorwaarde om goed te kunnen kiezen is de mate

waarin zelfkennis aanwezig is. De scores op de vragenlijst wijzen uit dat het verbeteren van de zelfkennis slechts gedeeltelijk van toepassing is. In totaliteit scoren meisjes iets hoger op zelfkennis dan jongens ofschoon het scoreverloop op de verschillende vragen volledig parallel verloopt. Het hoogst wordt gescoord op de stelling 'het profiel dat ik heb gekozen past echt helemaal bij mijn capaciteiten', terwijl de laagste score wordt behaald op het gebruik van de uitkomsten van de test grondhoudingen bij het maken van de keuze, ondanks het feit dat ruim 2/3 deel van de respondenten wel kan noemen welke grondhouding op hen toepassing is. Tevens blijkt dat jongens meer overtuigd zijn van het hebben van inzicht in de eigen capaciteiten in relatie tot de profielkeuze dan meisjes. Jongens geven aan dat zij ook meer zicht hebben op wat zij in de toekomst willen gaan doen. Voor meisjes lijken er meer twijfel te zijn, zij stellen meer vragen bij hun mogelijkheden. De behoefte aan zelfkennis is wel aanwezig, maar de geboden

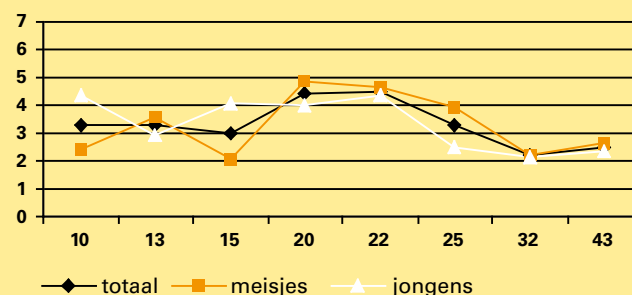
Tabel 1

Scores slotstellingen in procenten	3 havo			4 havo		
	1	2	3	1	2	3
Om een goede profielkeuze te kunnen maken moet je vooral inzicht hebben in jezelf	60	18	22	81	5	14
Om goed te kunnen kiezen heb je kennis van profielen en beroepen nodig	87	9	4	75	7	18
Ik voel me na dit schooljaar beter in staat om een goede keuze te maken	38	27	36	24	35	41
Ik zou het kiezen van het profiel graag anders willen doen	13	40	47	23	51	27

(Score 1 = eens, score 2 = niet eens, score 3 = weet het niet.)

Figuur 1

Scores intrinsieke motivatie

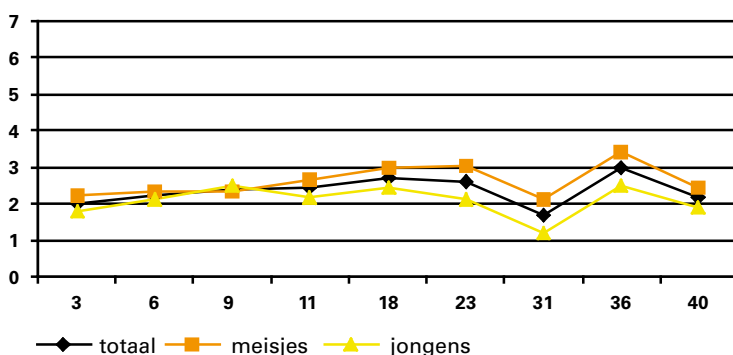
testen op dit gebied die met behulp van het programma Koerswijzer zijn aangeboden hebben daar weinig toe bijgedragen.

De leerlingen (87%) geven in de vragenlijst aan dat naast zelfkennis ook kennis van de profielen en beroepen nodig is om een goede profielkeuze te maken. De leerlingen van 3 havo vinden deze zo genoemde structuurkennis belangrijker dan zelfkennis, terwijl dit bij de leerlingen van 4 havo andersom is. De kennis van de inhoud van de profielen wordt door de leerlingen hoog ingeschat, zelfs op paraat niveau. Het onderdeel 'kennis hebben van vakken en het leggen van relaties tussen vakken en beroepen' scoort als onderdeel van de structuurkennis het laagst, waarbij de jongens nog minder geneigd zijn om de adviezen van docenten te volgen dan meisjes. Meisjes zoeken naar aanvullende informatie terwijl jongens veelal van mening zijn dat de informatie die door school wordt aangeboden voldoet.

Figuur 2

Scoreverloop stellingen over Koerswijzer

Of een leerling een goede keuze maakt kan op verschillende manieren worden bekeken. Duidelijk is dat zowel de leerlingen van 3 als van 4 havo sterke twijfels hebben of zij op het einde van het schooljaar beter in staat zijn om een goede keuze te maken. Jongens scoren hoger dan meisjes op vragen die te maken hebben met het overtuigd zijn van het maken van keuzes. Meisjes blijven langer twijfelen over hun keuze en over de toekomst. Vele jongens weten bij de start van het profielkeuze-proces al welk profiel zij gaan kiezen. In vergelijking tot de meisjes is deze groep bijna twee maal zo groot. Hier schuilt wel het gevaar van de vroegkiezers (Berings), waardoor de leerling minder geneigd is om zich te verdiepen in de materie. Zij die al vrij zeker lijken van hun keuze zullen ook sneller tevreden zijn over de informatie. (Zie figuur 1: Scores intrinsieke motivatie)

De Koerswijzer is een programma dat wordt ingezet om op diverse terreinen meer kennis te verwerven en via een stappenplan het keuzeproces te structureren. Uit het onderzoek komt een negatief beeld naar voren ten aanzien van het rendement van het instrument Koerswijzer. Zowel de leerlingen van 3 havo als van de vierde klassen scoren onvoldoende op de stelling 'de methode Koerswijzer heeft mij geholpen bij het maken van mijn profielkeuzen. De leerlingen zijn nog beperkt optimistisch over het gebruik van de opdrachten in het programma (3 havo 36% en 4 havo 33%). Slechts 18% van de leerlingen uit 3 havo en 13% van de leerlingen uit 4 havo zou de methode Koerswijzer aanraden voor het krijgen van meer inzicht in jezelf. De veronderstelde bijdrage van Koerswijzer in het profielkeuzeproces wordt door de leerlingen blijkbaar niet als relevant ervaren. (Zie figuur 2: Scoreverloop stellingen over Koerswijzer)

Het profielkeuzeproces, het leren kiezen en het uiteindelijk maken van een verantwoorde keuze, kan ook worden beschouwd als een innovatieproces gebaseerd op het betrokkenheidsmodel van den Berg en Vandenbergh. Zij onderscheiden in een innovatieproces 3 fasen van betrokkenheid: zelf, taak en de ander. De fase "zelf" heeft betrekking op de persoonlijke overwegingen om wel of niet aan een innovatie te beginnen. Het gaat hierbij o.a. om emotionele aspecten (geen zin hebben in) of om bijvoorbeeld cognitieve aspecten (nog onvoldoende kennis hebben over). Pas nadat een persoon de fase "zelf" heeft doorlopen komt hij er aan toe om de taak uit te voeren. Indien de taak succesvol wordt uitgevoerd wordt dit veelal spontaan met anderen gedeeld, hetgeen vaak leidt tot bijstelling van de vernieuwing. De onderzoeksgegevens wijzen uit dat het programma t.b.v. de profielbegeleiding er voldoende in slaagt om de leerlingen de fasen van een vernieuwing te laten doorlopen. Het is echter de vraag of de verschillende fasen met voldoende verdieping zijn doorlopen. De keuze vloeit dan voort uit het doorgemaakte ontwikkelingsproces. Het kan ook zijn dat de keuze niet meer is dan de resultante van de formele procedure die is uitgezet. Duidelijk is dat vraagtekens kunnen worden gezet bij het effect van de inzet van de methode Koerswijzer.

De rol van de decaan en mentor is wel duidelijk in beeld, waarbij de decaan met name wordt gezien als iemand die kennis aanreikt en samen met de mentor motivator/gesprekspartner is. De invloed van de vakdocenten op het proces is uitermate gering. De inbreng van de vakdocenten leidt niet tot extra sturing/stimulans om tot de juiste profielkeuze te komen. De onderzoeksgegevens wijzen uit dat het advies van de vakdocent door de leerlingen nauwelijks wordt meegewogen in het maken van de uiteindelijke keuze. Personen uit de directe leefomgeving van de leerling kunnen ook een belangrijke rol spelen. Zowel bij de leerlingen van 3 als 4 havo worden de ouders als meest belangrijke personen genoemd, zelfs belangrijker dan de functionarissen binnen de school en vrienden of klasgenoten. Bijna alle leerlingen zijn er dan ook van overtuigd dat de ouders instemmen met de gemaakte profielkeuze. Veel leerlingen geven aan dat de uiteindelijke keuze samen met de ouders/verzorgers is gemaakt.

Tenslotte komen we ook in deze benadering verschillen tegen tussen jongen en meisjes in de wijze waarop het keuzeproces wordt doorlopen. Meisjes zijn intensiever bezig in de fase van het zelf. Meisjes geven aan nog niet goed te weten welke beroepsrichting zij prefereren en gaan in eerste instantie meer uit van wat zij graag willen in plaats van wat zij goed kunnen. Opvallend is dat meisjes het maken van een goede keuze belangrijker vinden voor de toekomst dan jongens. Meisjes zijn taakgerichter en maken meer gebruik van de adviezen van docenten. Meisjes maken meer opdrachten en zijn meer gericht op communicatie met medeleerlingen. Meisjes reflecteren in die zin eerder over hun keuzes.

Conclusies en aanbevelingen.

Het profielkeuzeprogramma dat aan het OLV aan de leerlingen van het HAVO wordt aangeboden leidt tot een zekere groei in zelfkennis en structuurkennis. Het is onduidelijk of het programma een bijdrage levert aan het meer kiesvaardig maken van leerlingen. Niet alle leerlingen zijn bereid om de zelfkennis te verdiepen. De vroegwetters hebben immers hun keuze al bepaald en de laatbeslissers laten het programma voor een belangrijk deel aan zich voorbij gaan. De mentor en de decaan worden als een steun ervaren in het profielkeuzeproces. Dit kan niet worden gezegd van de vakdocent en de methode Koerswijzer. Ofschoon alle leerlingen de fasen van het betrokkenheidsmodel doorlopen zijn er grote verschillen waar te nemen tussen jongens en meisjes. Meisjes zijn overwegend meer zoekend naar informatie, terwijl jongens bevestiging zoeken van hetgeen zij al denken te weten. Meisjes zijn in het proces ook meer gericht op communicatie en reflectie en het maken van opdrachten. Ouders spelen een belangrijke rol in het keuzeproces, ogenschijnlijk meer dan de vriendengroep, klasgenoten of functionarissen van school.

Op grond van deze onderzoeksresultaten kunnen aanbevelingen worden gedaan om de procedure en het proces te versterken, te weten:

- De methode Koerswijzer is gebaseerd op de veronderstelling dat een goede analyse van de grondhouding leidt tot de juiste profielkeuze. Deze methode heeft echter voor de leerlingen geen meerwaarde, zodat een oriëntatie moet plaatsvinden of een methode in de toekomst wel de juiste ondersteuning in het proces kan bieden;

- Indien de ouders voor de leerlingen zo belangrijk zijn bij het maken van een profielkeuze is het verstandig deze ouders nadrukkelijker te betrekken in het keuzeprocess en ervoor te zorgen dat zij de reflecterende rol uitvoeren op basis van voldoende kennis en inzicht. Berings spreekt in deze zin over de indirecte weg waarin ouders een bijdrage leveren aan de doelen van de school;
- De adviezen van de vakdocenten lijken in het proces niet meer dan een procedureel noodzakelijke stap. Leerlingen nemen het advies voor kennisgeving aan omdat het advies nu eenmaal wordt uitgebracht. Het advies van de vakdocent moet meer accent krijgen, waarbij meer aandacht moet zijn voor vakvoorlichting, omdat vaak 'het vak in de bovenbouw' toch anders is dan verwacht;
- Vanaf het eerste moment mag er meer oog zijn voor de wijze waarop een leerling in het proces stapt. Het verschil tussen jongens en meisjes op dit gebied is eerder aangegeven;
- Het maken van opdrachten geeft onvoldoende waarborg voor het goed doorlopen van een proces. Tijdens het proces moet er meer aandacht zijn voor onderlinge communicatie tussen leerlingen over te maken en gemaakte keuzes. Het verantwoording aan elkaar afleggen werkt op het niveau van de peergroep verhelderend; men leert van elkaar;
- De leerlingen van 4 havo maken duidelijk dat de rol van de mentor als eerste gesprekspartner kan worden aangescherpt;
- De school moet duidelijk maken dat, ofschoon er in principe sprake is van een keuzevrijheid, het toch aan de orde kan zijn dat bij bepaalde keuzes vraagtekens worden geplaatst. School moet vanuit die kaders de leerlingen tijdig de juiste reflectievragen aanreiken, om te voorkomen dat onzinnige keuzes aan de orde zijn.

Ondanks alle aanbevelingen en energie die scholen steken in begeleiding van de profielkeuze moeten we met elkaar concluderen dat het voor de leerlingen op deze leeftijd niet eenvoudig is om goed te kiezen en het dus ook niet eenvoudig zal zijn dit proces in alle facetten juist te ondersteunen. Mogelijk heeft dit onderzoek een bijdrage geleverd tot een toekomstige verbetering.

Jacques van den Born

coördinator WSNS

Cees Geerts is docent op het Onze Lieve Vrouwe Lyceum te Breda

Literatuur

Betrokkenheid als kernvariabele in de onderwijsinnovatie / Van den Berg. – 's-Hertogenbosch : KPC, 1985

Het studiekeuzeprocess met betrekking tot het hoger onderwijs / D. Berings...et al., 1998 (artikel).

De rol van een studieoriëntatie in het keuzeprocess van vwo-leerlingen / M.E. Florijn, A.Blume en C. Terlouw. – Enschede : Universiteit van Twente, 2005. - GW-ELAN 05.494.

Koerswijzer deel 2 / H. Kock. – 6e dr. – Tilburg : Remmers, 2006. Isbn 90-6762-100-5

Koerswijzer deel 2 : docentenhandleiding / H. Kock. – 6e dr. – Tilburg : Remmers, 2006

Artikel (boekbespreking) over "studiemotivatie en faalangst nader bekeken, tussen kunnen en moeten staat willen" (W. Lens en E. Depreeuw). / H. C. Schouwenburg, (1998).

Over vlammen en afbranden / N.W van Yperen, N.W. – [s.l.] : C. Regenboog. Isbn: 90-367-2014-1 (electronische versie)

Leren kiezen. In: Klasse, eerste lijns-dossier, nr. 17. Leren kiezen". Klasse is een uitgave van departement onderwijs van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

Tweede Fase Adviespunt. Zeven jaar Tweede Fase, een balans. - Den Haag, 2005